

НЯКОИ РАЗМИСЛИ ВЪРХУ ИЗСЛЕДВАНЕ НА РОДСТВОТО В
ТРАДИЦИОННАТА КУЛТУРА — ЕТНОЛОГИЧНИЯТ ПОГЛЕД
Еля Цанева

SOME CONSIDERATIONS ABOUT THE RESEARCH
ON KINSHIP IN TRADITIONAL CULTURE —
THE ETHNOLOGICAL VIEWPOINT

Elya Tzaneva

Abstract: *In the following text the author presents and discusses some ideas regarding the ethnological research on kinship, that have methodological and investigative meaning: problems of definition of traditional kinship and its consisting parts; terms and denominations; approaches and methods of study. Special attention is paid to the non-blood kinship relations, which still need an in-depth theoretical analysis and precise positioning in creating and preserving the traditional social order.*

Keywords: *kinship, traditional culture, kinship structure, terms and contents, approaches to kinship researches.*

我的研究主题是亲属关系。坦白而言，当我举起这份责任的时候，我感觉到双手敲击键盘时的无力，双眼凝视方向时的模糊以及思想的焦虑与混乱。因为这一研究对我而言是一件令我激动万分的事情，是我梦寐以求的。是的，亲属关系是我生活中最重要的一件事，它与我关系密切，它对我来说与我记忆深处的事件有关，它是我的责任和方向，它是神圣的。它是干净的语句和纯洁的词藻，构成了我大学研究的主题。它是无法用其它语言来转译的，只能用它自己的语言来解释。现在我穿过了亲属关系知识的入口，我必须用专属这一研究的词汇来描述我的感受与研究，以此让我的研究听起来更为科学和富有逻辑。并且我要试着让我的故事听起来更具有民族学家的民族志记述特点，以此让我自身作为研究者的素质更为专业化。这对于一个27岁的研究者来说并不是一个轻易的责任，但我会接受

Възложено ми е да пиша за родството. Щом това стана ясно, ръката ми безсилно се отпусна върху клавиатурата, очите ми се спряха невидящо в една точка, мислите ми се зареяха тревожно и хаотично, без фокус и идея. Родството бе най-важното нещо в живота ми, дълбина и памет, светлина и вечност, дълг и път, беше святост. То беше ясната линия и чистото слово, очертали моя къс от Вселената, непреводими на никакъв друг език, освен на този на вътрешната ми личност. Сега, за да премина един праг на знание, аз трябва да го облека в думи, които да направя научни и логични и да ги подреда в разказ – за да стана етнолог, за да се доближа една крачка до желаната професия. Какво бреме за 25-годишните ми рамене – моето чувство за родството и студената кал-

这一挑战·在亲属关系研究上成为一个更具科学素养的研究者。 кулация на безчувствената наука...

Sumei Liu, 北京, 2016

Сумей Лиу, Пекин, 2016 г.

Уводни съображения

Въвеждащият цитат е извадка от курсова работа на млада китайска докторантка по етнология и начеваща писателка, родена високо под Покрива на Света и изследваща през 2016 г. манастирските братства в Тибет. За целите на курса по „Антропология на ритуалното родство“, който бях щастлива да инициирам и преподавам на китайски магистри и докторанти в Университета Минцзю – Пекин, тя бе помолена да сравни тяхната структура с тази на семейно-съседско-родовите отношения в своето лично домашно обкръжение. В нейното опоектизирано опасение видях сблъсък на основните актьори и емоции на сцената на родството – *азът* като индивидуалност, с неговия свят от неизбежни колективни отношения, и *обществото като конгломерат от групи на азове*, въввлечени в сложна – както предпоставена, така и непредвидима комуникация. Разбирам и споделям нейните тревоги, пристъпвайки към изследване на родството; нося същите, а и по-болезнени, защото нямам оправданието на неопитната ѝ младост.

Някога, в ранните години на раждане на етнологията, С. Широкогоров проникновено свързва пристрастията си към изследване на човешката физиология с прождащата наука за културата. Неговите идеи са познати на китайските млади етнологи и антрополози¹; ето защо тази студентка използва по-нататък в работата си метафората, че ако социалните комуникации са опорният и двигателен *орган* на антропологията, то родството е нейното *ходило* – мястото, където се съсредоточават всички рефлекторни зони на дисциплината и създават своеобразната ѝ научна карта. Вярно! Но родството е също най-финият – и колективен, и интимен елемент, плод на изтънчена и неуловима културна креативност, който фокусира цялостния мироглед на хората и човечеството, за да го направи адаптивен към вариантите на оцеляване (и/или обезсмъртяване). Родството е идея, поведение и ценности, виртуозно моделирани да включат както физическия индивид, така и способността на отделните индивиди да градят общество и култура като среда, корективна и допълваща природната. Ако мога да перифразирам К. Леви-Строс: „родството е драматична среща между природата и културата..., между близостта и кръвта...“². Тази среща се захранва еднакво и от двата ѝ могъщи източника – природа и култура, често ги разклаща мощно, променя ги и ги пренасочва за кратко или трайно, а в същото време излъчва сама моделиращи и манипулиращи послания към собствените си елементарни или усложнени структури [Coy, P. 1974,

¹ Сергей Широкогоров е основоположник на китайската академична и университетска етнография.

² Перифразата е на квалификацията на сватбата и кумството като “dramatic encounter between nature and culture, between alliance and kinship” [Levi-Strauss, C. 1969, p. 489].

р. 470–479]. *Kinship in Motion, родството в действие* определя и променя света и живота на хората. Това бе усетила даровитата китайска студентка в началния стадий на професията си, това със сигурност знам и аз – във финалния. Затова и моята ръка – дълго изчаквайки, се вдигна трудно в нанизването на следващите страници; както при младата китайска изследователка, скромното ми етнологично знание крещеше в несъгласие да се захващам с тях...

Сериозен подтик и кураж обаче открих и продължавам да откривам в уникалните, неповторими в съвременната българска етнологична литература разработки на проф. Мария Иванова върху родството, които в тяхната съвкупност увенчават един достоен и пълноценен научен път и правят изследователските пориви на колегите ѝ към проучване на родството да изглеждат по-малко плашещи и повече реални. За нейния юбилей с топлина и възхищение ѝ отправям най-сърдечни пожелания за здраве и творческо дълголетие!

Какво изследваме, когато проучваме отношенията и институциите на родство в едно традиционно общество?

Към следващия текст пристъпвам като към поредната необходима предговорна част за бъдещо изследване на родството, която трябва да очертае както профила на възможните за ясно дефиниране въпроси, така и да открие проблемните полета, като изчисти определения, смисли и отправни точки. В известен смисъл текстът е подпомогнат от наличието на първа въвеждаща част към сюжета, появила се в студийен вариант миналата година [Цанева, Е. 2019]. Изведеното в нея най-обобщено може да се представи чрез следните идеи: 1. Предлага се изучаването на родството да се простре между два контекста: етноисторическия и етнокултурния. Първият е проследяване продължителността и изменчивостта на даден феномен; при него на първо място се извършва историческата реконструкция на феномена, след което се откроява спецификата му и се извличат хипотези за принадлежността му към по-обща типологични модели. Вторият представя изследваното явление в средата и взаимовръзките му с останалите комплекси от същата и сродни култури; 2. Анализът на категорията „традиция“ и центрираното около нея общество показва, че периодът ХІХ –нач. на ХХ в. като културен процес в българското развитие следва по-коректно да се обозначава като посттрадиционен, пред/до/индустриален, което се отнася и до съответната негова култура.

И двата извода засягат интерпретацията на родствената структура като гръбнак на връзката общество – култура. В науката е прието, че родствената структура е централният организационен принцип на повечето традиционни общества, тъй като чрез нея се реализират социалният пласмент, културната трансмисия и голяма част от функционалните потребности на живота на хората [Coy, P. 1974, p. 470]. Родствената структура следва да представи начина, по който са организирани, регулирани и осъществени социалните взаимоотношения между индивидите, свързани с кръвна, афинална или некръвно-родствена връзка. Нейното разбиране и в този текст се насочва от идеята на К. Леви-Строс за структурите като „културен императив... на мисленето“ [Levi-Strauss, C. 1969, p. 489]. Понятието за родство е показало възможност да се разшири и разпространи отвъд пределите на собствено-род-

ствените отношения, определени от връзката при раждане; тогава то се насочва да обхване както езика, така и културата до формиране на цели системи от видове родство, в различна степен отдалечени от прототипния модел на генетичното родство – това позволява да се говори за биологично и за извънбиологично родство.

Жалонът, около който се центрират и с който се съпоставят родствените отношения, остава обаче този на кръвно-родствената връзка – тя е „еталонно“ родство в пряк, тесен и собствен смисъл на понятието – „всяко външно родство е производно на биологичното“ [Бурькин, А. 2011, с. 345], или на езика на науката: социалните отношения се променят „от такива, основани върху приписания статут от рождение, към такива, конструирани и развивани чрез доброволни договорни съгласувания“ [Maine, H. (1861) 1963]. За много учени и днес биологичните връзки са онтологично приоритетни пред създадените по тяхно подобие извънбиологични. Кръвното родство и неговите модели изграждат мисленето за понятията на връзките между хората, критериите за преценката им, цялата им аксиология, формалността и представителността им.

Въпреки че това изглежда здравомислещо, още в началото на миналия век се появяват структури на съдържанието на родството, които изключват от него кръвното (което наред с определението „биологично“, често се обозначава и като „обикновено“, а етимологично това предполага – по-просто и първично) и се концентрират върху алтернативното му некръвно. Един краен пример е теорията на Д. Шнайдер, която, както е добре известно, изобщо изключва кръвното родство от обществената структура (естествено, съответно и от антропологията), като го обявява за (при това съмнителен!) „аналитичен конструкт“, нямащ общо с възпроизводството [Schneider, D. 1984, pp. 184–185, 198; White, J. 2004]³, или тезата на У. Ривърс, че кръвното родство е неадекватно като дефиниция за родството, тъй като изключва практиките на осиновяване и други, които показват, че „бащинството и майчинството зависят не от възпроизводството и раждането, а от социалната договореност“ [Rivers, W. (1924) 1968, p. 52]⁴. В същото време обаче „социалната договореност“, която формулира осиновителните и другите алтернативни практики за обгрижване на деца, се определя чрез *противопоставяне* и *съпоставяне* именно с кръвнородствените отношения, тези на раждане и възпроизводство; това се отнася до всички варианти на родствената структура, които изключват моделите на реалната обща кръв.

Изследвания, тръгвайки още от Дюркем в края на XIX в. или от неговите твърдения, че биологичната връзка не е потребна като условие за формиране на родствено чувство и отношение [цитирано по: Хеди, П. 2013, с. 295–318], и след това, от цялата втора половина на миналия век, всъщност показаха на основата на изобилен материал, че отношенията, обозначаващи като „родствени“ в културите, невинаги и не задължително почиват върху връзките на кръвта и брака. Те

³ Дебатите върху екстравагантното (така поне изглеждаше при появата си) мнение на Шнайдер за непризнаване на генеалогичните отношения като познавателно ядро на родството заслужават много сериозно внимание, но са настрана от темата на настоящата работа. Общоприето е обаче мнението, че именно от посочените ранни и по-зрели трудове на автора [Schneider, D. 1972, 1984] тръгва дезинтересирането към този предмет, което обхваща период от повече от десет години.

са представени като основаващи се върху други значими фактори, като споделено местоживееене, споделени икономически връзки, родителски грижи (но не за раждане, а при отхранване и възпитание на поколението) или просто близост чрез разни форми на взаимодействие. Максимализмът на идеята за пълното отхвърляне на кръвното родство предизвика създаването на нови теории, които опитват да избегнат противопоставянето на биологичното и извънбиологичното родство – включително тази на Дж. Карстън за „свързаността“ (или „близостта“) в замяна на „кръвта“ като основополагаща родствените отношения [Carsten, J. 1995; 2000]^{4,5}. Факт е обаче, че ако извънбиологичното родство се остави самотно като основополагащо в родствената структура, то губи определящия модел, от който се отгласква, за да бъде характеризирано. Посочените отношения са преди всичко по-редки като присъствие в културата от кръвнородствените връзки, но което е по-важно: те обслужват цели, които не изключват и не могат да заменят семейството като единица на биологичното възпроизводство и отношенията при процесите на това възпроизводство.

По-важно в тая същност е подчертаното по-горе: и кръвното, и некръвното родство са категории на съзнанието, идеите, конструирането и въобразяването и оттам – на приписването и предписването⁶, като и двата процеса са реализация на социалната същност на едното и другото родство [Frishkopf, M. 2003, p. 1]. И едното, и другото обличат в термини и изразяват определени отношения между хората в света на тяхното общуване и социални връзки или в светлината на „социалното споразумение“, като всички са мислени в категориите на кръвната връзка. Социалността е иманентна черта на родството – „за хората няма предсоциален свят“ [Frishkopf, M. 2003, p. 2], индивид без родство просто не съществува, защото той – бидейки „нероден от никого“ [съответно, „несроден с никого“ – Е. Ц.], се превръща в същество извънобществе-

⁴ Тук оставям настрана коментар върху цялостния модел на уж „антивъзпроизводственото“ схващане на Ривърс за родството, което при аргументирането му, според Шнайдер, той самият отрича и практически утвърждава генеалогичния критерий при дефиниране на родството [Rivers, W. (1924) 1968, p. 53; Schneider, D. 1972].

⁵ Една от тенденциите в антропологичното и етнологично тълкуване от този период е, че тя слага ударението върху конструирането от родството на *отношения* (споменатата „свързаност“ на Дж. Карстън, „родственност“ на Хауел, „интимност“ на Джеймисън [Howell, S. 2003, pp. 465–484; 2006]. Спектърът на тези отношения, изразени в матрицата на родството, е широк: тя сигнализира за отношенията на йерархия и съвместно битуване, отразява до известна степен разликите и връзките по възраст, по пол и социална позиция [Попов, В. 2010, с. 156–62].

⁶ Декларацията за социалния характер на приписания статут изисква повече аргументи, но те са извън темата, защото касаят характера на кръвното родство. Тук в защита ще се позова единствено на мнението на Е. Гелнър, че този статут на приписване се прави от учените и отделните елементи на родството се класифицират като „родствени“ именно заради близостта или аналогията към категории, които същите тези учени считат за родствени [Gellner, E. 1960, p. 188]. Балансът се търси в предложението за прилагане на емическа позиция: родството да се определя в понятията на местните локални идеи за родствената връзка, те да бъдат съответно проследени в „символичната им и смислова траектория, докъде и да води тя“ [Schneider, D. 1972, p. 52; Frishkopf, M. 2003, p. 2].

но и митично, или по думите на един руски съвременен учен – „първочовек“ [Добронравин, Н. 2011, с. 328]. На тази основа в последното десетилетие на миналия век се пристъпи към възраждане на изследванията включително върху кръвното родство, като то се намести твърдо в науката в интерпретацията му като социален феномен [Schweitzer, P. 2000; Böck, M., Rao, A. 2000] със силен акцент върху аксиологическата му страна [Just, R. 1991]. Това ме насочва да се придържам към онова от многобройните сравнителни определения на родството, което съветва „да се възприема като същинско [очевидно, синоним на кръвно, биологично – Е. Ц.] родство онова, което обществената договореност приписва като статут⁷ на определени лица, независимо от критериите за това приписване“ и да се счита за „псевдородство онова, на което същата роля се дава по друг начин“ [Pitt-Rivers, J. 1968]. Ярката характеристика, която се откроява в него, е същността и на биологичното, и на извънбиологичното родство като социален конструкт и приписан статус; в първия случай този статус е по рождение, във втория – резултат от някакъв вид индивидуален или обществен контракт (договаряне, споразумение). Следвайки констатацията на П. Хеди, нито биологичният фактор, нито социалният сам по себе си е достатъчен, за да формира родствена връзка – както кръвно-, така и некръвнородствена [Хеди, П. 2013, с. 304].

Аскриптивният статус „по рождение“ е обозначение на формата на социална принадлежност, свързана с биологичното начало на индивидуалния живот, но не на нейната същност. Социалната принадлежност *per se* в родствените отношения е представена от небологичните връзки, при които кръвта (произход, генеалогия) като основен родообразуващ фактор е заменена от обществения контекст. Като цяло подобен възглед значително минимизира напрежението между двете основни противопоставяния и в науката, и конкретно на полето на родството – биологичното и социалното. Затова ми се струва, че подобно определение би трябвало да получи одобрението на целия споменат отбор от научни дисциплини, интересуващи се от родството. Този конструкт е свързан със социалните формати в обществото и за типологиите на връзката има направени предложения в науката⁸. Така едно изследване специално на извънбиологичното родство се предлага да се разгърне между два основни „извънституционални“ въпроса – за ролята на социалното родство и връзката му със системите на социално поведение и този за общочовешките ценности и техните конкрет-

⁷ Личният ми превод на *ascriptive* в разглеждания контекст и съответното разбиране е „мислен като...“, след това „даден“, „утвърден“ и едва като последно – „приписан“.

⁸ Аналитичното разглеждане на случващото се в семейството и семейните отношения на двата сравнителни етапа – традиция и модерност, започва от Х. Мейн. Една от ранните и убедителни типологии на динамиката принадлежи на Ф. Тонниес, който предлага развитие на родствения статут от общност като форма на социална организация, базирана върху екзистенциалната воля и характеризираща феодализма и селското общество, до общество като социална форма, базирана върху рационалната воля и съответстваща на градската среда и модерния капитализъм [Tönnies, F. [1887] 1957]. Динамиката в разпределението на ролите в семейството е отправният жалон за неговото развитие, според Дж. Мърдок [Murdock, G. 1949].

ностнични прояви. Всяка от заинтересованите науки обаче има свой собствен научен замисъл за изследването му, базиран върху (и предпоставящ) структурата на родствените отношения⁹. Следващите редове са насочени предимно към спецификата на некръвното родство като социален конструкт от гледна точка на неговите части, обозначения и изходни позиции за изследване.

Как да се обозначава небиологичната (*nongenetic, nonconsanguinal, nonblood*) сфера на родството за нуждите на едно негово историко-типологично изследване?

От Морганово време насам предложенията и приложените обозначения на тази сфера се нароиха щедро; отпадна обаче най-безспорното сред тях – названието „социално родство“, което стана с утвърждаване на идеята, че родството като цяло е форма на социално възпроизводство, неговата „социалност“ е иманентна черта на културния феномен, не само на една от съставките му. Сред наложилите се и често използвани в литературата останаха да битуват: псевдородство (*pseudo-*), сурогатно (*surrogate*), изкуствено (*artificial*), симулирано (*simulated*), духовно (*spiritual*), алтернативно (*alternative*), ритуално (*ritual*), фалшиво (*false*), фиктивно (*fictive*), мнимо (*quasi*), метафорично (*metaphoric*), предполагаемо (*putative*), имитиращо или подражателно (*imitative*) и вероятно други. Всяка квалификация е вярна, отговаряща на поне една от спецификите на изследвания предмет. Затова предпочитание към която и да е от гореизброените би ошетило неговата цялостност; това се отнася и до най-обобщеното название, предложено и аргументирано от Дж. Пит-Ривърс – „псевдородство“, което преобладаващо се цитира в справочните и енциклопедични издания. Затова изглеждат логични преференциите към може би най-безинтересното и неефектно наименование – „некръвно родство“, заради неговата безспорна точност и яснота. То се приема като обхващащо „онези отношения, при които хората се описват или се назовават с родствени термини (или с термини, произхождащи от идиома на родството), но реално не се намират в подобни отношения, например на произход или брачност“ [Pitt-Rivers, J. 1968, p. 411]. Вътре в некръвното родство в културата на конкретното изследвано общество и време може да се търсят частни характеристики на съставните му части и

⁹ Например за етнолингвистиката този контекст съдържа два плана на изследване: първият е общосемантичният – формите на изразяване на родството (езикови, фолклорни и ритуални) и скритите зад тях смисли; вторият е функционалният (родството като изразение на други неродствени смисли – вторичните значения на термините на родство, използвани системно в езиковата номинация на извънродствени обекти; подход към него като към код и семантичен модел). Вторият план включва вторичните значения на термините на родство, използвани системно в езикова номинация на извънродствени обекти; мотивите на родството и метафорите на семейните и родствени връзки, обществено санкционирани – т.е. на това място в структурата е вкарано и ритуалното родство [Толстая, С. 2009, с. 8–9]. Различните дисциплинарни гледни точки с извод за тяхната относителност са представени в детайли в няколко специализирани издания и дискусии на страниците на алманаха „Альгебра родства“ от 1995 г. нататък.

отделни феномени, които по-прецизно могат да се обозначат с някое от гореспоменатите определения и термини. Към тази група се отнасят преди всичко родствените връзки и отношения, създадени при осиновяване, храненичество, закърмяне, побратимство и формите на спонсорство – най-вече на кумство и кръстничество, но също така на опекунство, настойничество, приемна грижа. При по-дълбокото научно осмисляне на тези форми към тях с годините и в световната, и в българската литература успешно се добавят и такива като приятелството, съседството, гостоприемството, „тематизираната“ дружба – икономическа, политическа, професионална, връзките при взаимопомощ и пр., които някога са били маргинализирани като „остатъчни“ категории на това родство. Така комплексната институция на некръвното родство се явява онзи механизъм, чрез който в традиционния (а в някои случаи – и в съвременния) социум кръгът на родствените връзки се разширява до установяване на разнообразни отношения, наподобяващи онези, които се базират върху общ произход и общи прародители; а те – както е всеизвестно, могат наистина рядко да бъдат и реални, но в повечето случаи и култури са въобразени и социално конструирани.

Приликите в разбирането и практикуването на форми на некръвното родство в тази им мотивация сред различни групи и общества не са случайни. Те почиват върху някои фундаментални идеи, общи за човешката психика, както и върху многото други общи черти в социалния живот. Тези мотиви поединично и като комплекс имат конкретно-исторически характер, изменят се, пренареждат се, обогатяват се, изчезват и т.н. в хода на проучвания период и материал. Тяхното присъствие като образуващи и определящи явлението следва да се потърси и в българската култура в исторически план върху неговата конкретна социално-културна канава и в контекстите на нуждата от тях.

Подредба на частите в некръвното родство

Обособяването на некръвно родство е всъщност парадокс: самата идея за него противостои на същността на родството и като концепция (обединяване в някаква общност на хората с общ произход), и като наименование (представката „род-“ – във всички езици етимологично възхожда към алегорията на раждането, т.е. на едноутробността). Очевидно, за да бъде открито нещо, което да уподобява, прилича, ползва думите и отношенията на кръвното родство, но да не е то самото, трябва да има мотив, пример и възможност. За българското възрожденско общество мотивът са социалните напрежения в структурата на икономиката и бита, посочени в първата методическа част върху изследването на традиционното родство [Цанева, Е. 2019]. Примерът са отношенията в семейството – малкото индивидуално и разширеното задружно, които поради продължителната затвореност на българския доосвобожденски социум са останали сравнително консервирани и се възпроизвеждат в поколенията с достатъчна подробност и точност, за да могат да бъдат копирани на ново социалнонеобходимо ниво. Възможността е изразена в способността на културната традиция да комбинира, смесва, припокрива и утвърждава, и на тая основа –

да надскача остарели и развива нататък, нови бъдещи „традиции“.

Некръвното родство, с каквито и различни думи да се определя, почти единодушно се характеризира с това, че при него личностите са описани или адресирани от родствени термини (или термини, произхождащи от идиома за родство), без практически да са в отношения на произход или брак едни с други. Така, още от началното изясняване за какво става дума, навлизаме в дълбоката и непрозрачна вода на условности, уговорки и съображения. Ако се приеме, както е предложено от някои автори, че всяко отношение, което използва родствени термини, е родствено отношение, тогава от много думи не би имало нужда. Но това би било далеч от реалността (което науката понякога допуска) и нареждането на всички видове родство под този общ знак би направило този сложен културен феномен да изглежда твърде опростенчески (а на това вече науката по презумпция възразява). Общото между тях е, както по-горе се подчерта, социалната им същност и оттам – подчиняването на видовете родство на тези правила, които съответната култура или „общественият статут“ (по Пит-Ривърс) са изградили за приписване на родствена позиция на индивидите. Разликата е, че при кръвното родство тези правила са обективни и действат независимо от приоритетите и изборите на отделния човек, а при некръвното зависят от индивидуалната инициатива, аргументация и интереси – т.нар. в гореприетото определение „друг начин“ за постигане на родствен статут. Съответно, всяко изследване на некръвното родство изисква изясняване на този „друг начин“, на обществената обосновка за появата на формите му.

Известна и най-успешно използвана в конкретни проучвания е делитбата на некръвното родство на три основни групи: Обикновено, първо, се сочи т.нар. „фигуративна употреба на родствени термини към неродственици“, има се предвид – некръвни родственици, когато в зависимост от нуждите и възможностите на средата и контекста на комуникацията между индивидите едни от тях могат да се обърнат към други (включително напълно непознати) с родствен термин – обикновено на адрес. Тази форма е широко изследвана от лингвистите, тъй като подобни обръщения са практически повече конвенция на ежедневната реч. Етнолозите обаче имат мнение също, защото тази конвенция създава нова социална ситуация и вписва понякога трайно новообозначените като „родствени“ отношения в комуникацията. На второ място, е онази част от некръвното родство, която масово се нарича „фиктивна“ и в която се включват осиновяването и други алтернативни форми за отглеждане на деца и включване на „външни“ лица в семейството и рода. На трето, се поставят ритуализираните институции, сред многоброя от които се сочат главно две – побратимството и кумството с кръстничеството. При последната част единодушно се говори за „институции“, „институционално родство“, „ритуални институции на родство“, „ритуализирани форми на приятелство“. Въпреки че подобни обозначения са приети в световната литература, за българския материал тяхната коректност все още предстои да бъде доказана. Както е известно, всяка структура е форма на научна абстракция и целта ѝ е не толкова да отрази в детайли особеностите на явленията, колкото да ги направи по-лесно познаваеми. Ето защо напълно обяс-

нимо е непрекъснатото преливане на гореизброените три форми една в друга, трудното очертаване на границите помежду им, описването на едно и също културно „събитие“ с еднаква основателност в различните категории¹⁰.

Как да квалифицираме тези съставни части на некръвното родство?

Въпросът е зададен просто, но наименованието на частите на некръвното родство, което предполага и прокарване на връзката и субординацията помежду им, е практически идея за неговата типология. Авторовото предпочитание е по-скоро към „модел“, а не „институция“, а още по-малко – „ритуална институция“. Причината е, че формите, които предстои да бъдат разгледани, не винаги се проявяват като резултат от ритуално създаване и функциониране – това особено се отнася до някои случаи на осиновяване¹¹ и побратимство, които се асоциират с ежедневните практики повече, отколкото с празничността и не се подлагат дори на основното публично санкциониране. Но квалификацията е отворена, хипотезите са предполагаеми и е много възможно в резултат на едно добро емпирично проучване да се окаже, че всички от тях все пак проявяват институционални характеристики.

Като изследователски прием всяко изучаване на родството в дадена култура е комбинация на егоцентричната и социоецентричната перспектива върху изследователския предмет: Първата участва в него не чрез стандартното изучаване на номенклатурата на родство, която да хвърли светлина върху неговите системи (такъв подход е характерен за повечето етно- и социолингвистични изучавания на кръвното родство), а чрез употребата и аксиологията на тази номенклатура, според въвличането ѝ в некръвнородствените и специално – фиктивно- и ритуално-родствените, институции на българите. Втората перспектива е върху родствениите групи със специфичен акцент върху 1. Участието на кръвните и афинални родственици в създаването и функционирането на съответната институция; и 2. Формирането на нови некръвнородствени „родствени“ групи при осъществяването на новата форма. Като цяло тези перспективи ще дадат проекцията на различните прояви на родствени отношения към неродствените¹¹.

¹⁰ Например като една крайност може да се посочи класическото вече описание на приятелски отношения без никаква аналогия с родствените [Firth, R. 1936], а като съответна друга – твърде „роднинско подобните“ отношения между бизнес партньори, чиято близост препятства брачна връзка между наследниците им [Gorer, G. 1938]. Също така всички форми на побратимство/посестримство са по същество осиновителни процедури за съответното лице в чуждо семейство и род.

¹¹ За осиновяването на друго място съм аргументирала предпочитанието към понятието „практика“ пред „институция“, въпреки че последното е несъмнено по-високо натоварен етноложки термин: Осиновяването на дете в дадена култура, разгледано като социална практика, позволява да се разкрият досегът и проникването му в обширни сфери на общественото битие и то да се види не просто като културен коректив на природно отклонение от нормата, а като маргинализирана форма на родство, която балансира социални фактори и еволюира в синхрон с историческите, икономически и духовно-психологически контексти на съществуването си. Докато „осиновяването като институция“ по-скоро

Научната методика включва механизмите, които са в състояние да разкрият теоретико-обяснителните, аналитични и евристични страни на разглежданите институции. За темата, както бе изведено по-горе, е специфично важна аксиологичната проекция, която неизбежно опира до някои психоментални страни на културата и до такива емоции като афект, отговорност, реципрочност и пр. Те пък формират идеи за културни комплекси, отново представени в подобни категории: култури на „срама“, „вината“, „топли“ и „студени“, културни комплекси на „честта“ и „престижа“ и пр. В този смисъл едно изследване на традиционното родство има да вземе отношение и по някои класически класификационни въпроси на българската култура, останали настрана от етнологичното внимание и изтекли в инерцията на научната еволюция.

В хода на общите разсъждения върху теоретични и методически проблеми на изследване на българското традиционно родство и в частност на некръвното, бих искала да отбележа, че динамиката на институциите на некръвното родство за периода на преиндустриалното общество в българските земи ми се струва най-претенциозната и трудно решима задача. Опит за нейното поне частично осветляване все пак е добре да се направи: В рамката на гореказаното, за да се развие една историческа типология на разглежданите институции, т.е. да се хипотетизира една тяхна линейна историческа прогресия от началния ѝ статус, през динамиката ѝ до новата ѝ статусна форма, за всяка избрана за представяне институция на некръвното родство трябва да се осъществят поне три последователни разказа: 1. Да се трасира съответният исторически процес, който ражда, определя и променя институцията; 2. Да се характеризира типът феномен в избрания начален момент и 3. Да се обяснят появата и чертите на новия му тип¹² в края на процеса. Отправните жалони са различни за всяка представена институция (модел) и са определени от нейната зависимост от различни обществени структури: например за осиновителния модел това е движението на законодателството от обичайно към държавно; за побратимството – трансформацията на ценностния „пълнеж“ на социалните статуси; за кумско-кръстническият институт – промените в баланса между интересите на участниците и неговата „духовна“ (в смисъл на религиозна, морална и етична) основа. В най-общ план тези процеси са ситуирани във времето на ранна модернизация в българското общество през XVIII–XIX в., или това, което сме свикнали и приели да обозначаваме като „преход от традиция към модерност“, а по-коректно в светлината на гореказаното – като „динамика на преиндустриалното българско общество през XVIII–XIX в.“.

абстрахира от тези контексти конкретните форми на социално организирани обществени звена, в които осиновяването е ситуирано, по мое мнение, формално и резултатно, а не причинно-мотивационно [Цанева, Е., Кирилова, А., Николова, В. 2010]. Използването на „модел“ е също удачно, особено в рамките на едно по-обхватно тематично изследване не само на осиновяването, но и на другите форми на некръвно родство.

¹² В тази проекция някои съвременни изследователи виждат и същността на съответната сфера на родствено отношение, която по тая причина предпочитат да обозначат като „квазиродство“.

В тази динамика следва да се открие интерплеят на двата базисни вида родство. Обобщавайки техните смисли за евентуално бъдещо проучване, бих посочила, че според представените мисли кръвното родство е това, което обществената договореност приписва като статут на определени лица по общоприети критерии; некръвно родство е онова, на което „същата роля се дава по друг начин“. Второто се конструира, защото обществената и социалната структура имат вътрешноприсъщи напрежения, които изискват такива формати – те се откриват в социално-икономическите отношения, а в културен план – в спецификите на възпроизводството, култа към дедите и наследяването (или собствеността). И двата вида съдържат многообразни елементи, които са насочени към това да намалят обществените противоречия и напрежения и в този смисъл са една висока цивилизационна проява.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации

Попов, В. 2010 – Владимир Попов. Родство, гендер и возраст как принципи организации социально-коммуникативных сетей. – Радловский сборник. Научные исследования и музейные проекты МАЭ РАН в 2009 г. СПб.: МАЭ РАН, 2010, 156–162. [Vladimir Popov. Rodstvo, gender i vozrast kak printsipy organizatsii sotsialno-kommunikativnykh setey – Radlovskiy sbornik. Nauchnyye issledovaniya i muzeynyye proyekty MAE RAN v 2009 g. SPb.: MAE RAN, 2010, 156–162.]

Толстая, С. 2009 – Светлана Толстая. Категория родства в этнолингвистической перспективе. – В: Категория родства в языке и культуре. Москва: Индрик, 2009, 7–22. [Svetlana Tolstaya. Kategoriya rodstva v etnolingvisticheskoy perspektive – V: Kategoriya rodstva v yazyke i kulture. Moskva: Indrik, 2009, 7–22.]

Хеди, П. 2013 – Патрик Хеди. Научни размисления върху родството – за превръщането на етнографското прозрение в аксиома. – Българска етнология, 3, 2013, 295–318. [Patrik Hedi. Nauchni razmishlenia varhu rodstvoto – za prevrashtaneto na etnografskoto prozrenie v aksioma. – Balgarska etnologia, 3, 2013, 295–318.]

Цанева, Е., Кирилова, А., Николова, В. 2010 – Еля Цанева, Анни Кирилова, Ваня Николова. Осинювяването в българската културна традиция. София: Симолини, 2010. [Elya Tsaneva, Anni Kirilova, Vanya Nikolova. Osinovyavaneto v balgarskata traditsia. Sofia: Simolini, 2010.]

Цанева, Е. 2019 – Еля Цанева. Етнология на некръвното родство – контексти и подходи на изследването му в българската културна традиция. – В: Етнографски проблеми на народната култура. Т. 12. 2019, София: АИ „Проф. М. Дринов“. [Elya Tsaneva. Etnologia na nekravnoto rodstvo – konteksti i podhodi na izsledvaneto mu v balgarskata kulturna traditsia. – V: Etnografski problemi na narodnata kultura. T. 12. 2019, Sofia: AI „Prof. M. Drinov“.]

Böck, M., Rao, A. (Eds.) 2000 – Monika Böck, Aparna Rao. Culture, Creation and Procreation: Concepts of Kinship in South Asian Practice. New York and Oxford: Berghahn Books, 2000.

Carsten, J. 1995 – Janet Carsten. The Substance of Kinship and the Heat of the Hearth: Feeding, Personhood, and Relatedness among Malays in Pulau Langkawi. – American Ethnologist 22 (2), 1995, 223–241.

Coy, P. 1974 – Peter Coy. An Elementary Structure of Ritual Kinship: A Case of Prescription in the Compadrazgo. – *Man, New Series*, 9 (3), 1974, 470–479.

Firth, R. 1936 – Raymond Firth. Bond Friendship in Tikopia. – In: L. H. Dudley Buxton (Ed.). *Custom is King*. London: Hutchinson, 1936.

Frishkopf, M. 2003 – Michael Frishkopf. Spiritual kinship and globalization – *Religious studies and theology* 22 (1), 2003, 1–25.

Gorer, G. 1938 – Geoffrey Gorer. *Himalayan village*. Oxford, England: Michael Joseph, 1938.

Howell, S. 2003 – Signe Lise Howell. Kinning: The Creation of Life Trajectories in Transnational Adoptive Families. – *Journal of the Royal Anthropological Institute* 9 (30), 2003, 465–484.

Just, R. 1991 – Roger Just. The Limits of Kinship. – In: P. Loizos, E. Papataxiarchis (Eds.) *Gender and Kinship in Modern Greece*. 1991, Princeton, NJ: Princeton University Press, 114–132.

Lévi-Strauss, C. (1949) 1969 – Claude Lévi-Strauss. *The Elementary Structures of Kinship*. London: Eyre and Spottiswoode. (1949) 1969.

Maine, H. (1861) 1963 – Henry Maine. *Ancient Law: Its Connection to the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas*. (1861) 1963.

Murdock, G. 1949 – George Murdock. *Social Structure*. New York: The Free Press, 1949.

Pitt-Rivers, J. 1968 – Julian Pitt-Rivers. Pseudo-Kinship. – In: *Kinship. International Encyclopedia of Social sciences*. 1968.

Rivers, W. (1924) 1968 – William Rivers. *Social Organization*. London: Dawsons of Pall Mall, (1924) 1968.

Schneider, D. 1984 – David Schneider. *A Critique of the Study of Kinship*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press, 1984.

Schweitzer, P. 2000 – Peter Schweitzer. Introduction. – In: Schweitzer P. (Ed.) *Dividends of Kinship: Meanings and Uses of Social Relatedness*. London and New York: Routledge, 2000, 1–32.

Tönnies, F. (1887) 1957 – Ferdinand Tönnies. *Community and society [Gemeinschaft und Gesellschaft]*. Lansing: Michigan State Univer. Press, (1887) 1957.

White, J. 2004 – Jenny White. *Money Makes Us Relatives: Women's Labor in Urban Turkey* (2nd ed.). New York: Routledge, 2004.

Интернет базирани източници

Бурькин, А. 2011 – Алексей Бурькин. Геометрия родства: наука или абстрактное искусство? (По поводу статьи П. Л. Белкова „Об использовании геометрического кода в исследованиях по классификационным системам родства“) родства. – *Антропологический форум*, 14, 2011, 336–352. Электронна версия: <http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/014online/14_online_burykin.pdf> (достъпен: март 2016). [Aleksey Burkin. Geometriya rodstva: nauka ili abstraktnoe izkusstvo? (Po povodu statii P. L. Belikova „Ob izpolzavanii geometricheskogo koda v issledovaniyah po klassifikacionnim sistemam rodstva“) rodstva – *Antropologicheskii forum*, 14, 2011, 336–352. Elektronna versiya: <http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/014online/14_online_burykin.pdf> (dostapen: mart 2016).]

Добронравин, Н. 2011 – Николай Добронравин. Родство как оболочка и поиск скрытых смыслов (от политологии до лингвистики и права). – *Антропологический фо-*

рум, 14, 2011, 328–335. Электронна версия: <http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/014online/14_online_dobronravin.pdf> (достъпен: март 2016). [Nikolai Dobronravin. Rodstvo kak obolochka i poisk skritih smislov (ot politologii do lingvistiki i prava) – Antropologicheskii forum, 14, 2011, 328–335. Elektronna versiya: <http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/014online/14_online_dobronravin.pdf> (dostapen: mart 2016).]